

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

УДК 327.5:355

ВІЙСЬКОВИЙ ФАКТОР У СВІТОВІЙ ПОЛІТИЦІ (кін. XX – початок XXI ст.)

Анатолій Колісниченко

Чорноморський державний університет імені Петра Могили
Україна, 54003, м. Миколаїв, вул. 68 Десантників, 10
e-mail: kolisnichenko_chdu@mail.ru

У нинішніх умовах розвитку глобального політичного процесу та підвищення значення геополітики посилюється роль військового чинника, як важливого механізму збереження існуючого світового порядку.

Актуальність зазначеної теми полягає у тому, що: по-перше, збільшується інтенсивність використання державами різних каналів зв'язку з масами населення для пояснення важливості обороноздатності країн; по-друге, значно посилилися різного роду інформаційні війни, що вимагає від міжнародних організацій більш активно висвітлювати роль військового фактору у світовій політиці та миротворчих місіях; по-третє, у сучасних умовах збільшення військових конфліктів виникла необхідність знаходити баланс між застосуваннями політичних і військових важелів для регулювання складних міжнародних відносин.

Основною метою статті є – визначити роль і значення військового чинника у міжнародній політиці. Важливим завданням є комплексний аналіз трансформації військової сфери та її вплив на глобальну безпеку.

Історія людства свідчить, що збройні конфлікти представляли собою важливі ланки міжнародних відносин. У ході воєн встановлювалася нова структура міжнародних відносин, що відповідно склалася у той чи інший момент співвідношення політичних, економічних і військових сил, корегувалися коаліції та блоки. Відповідно, військова сила розглядається як найважливіший фактор могутності держави та збереження при владі правлячої еліти. Висновки політиків і вчених поляризовані в оцінках того,

що відбувається у міжнародних відносинах, у визначенні механізмів тенденцій, які в них домінують, і у прогнозах розвитку існуючого світопорядку. Низка російських вчених Д. Волкогонов, Р. Панкратов, В. Ізмайлов, В. Рибніков, М. Монін та інші вважають, що військовий фактор буде зберігати своє регулююче значення у міжнародних відносинах.

Одночасно сьогодні все більшого поширення отримали ідеї ненасильницьких методів боротьби: індивідуальні та масові ненасильницькі акції спрямовані проти незаконних дій силових структур, діяльність мережі ненасильницьких миротворчих сил, спрямованих на зниження напруги у конфліктних регіонах, рух за відмову від насилля як засобу вирішення міжнародних конфліктів. Про це говорили Ж. Сорель, Махатма Ганді, П. Хопкірк та інші. Проблеми мирного врегулювання міжнародних конфліктів викладені у роботах Ю. Дроздова, С. Ілларіонова, Г. Ісаєва, А. Сотніченка, Дж. Шарпа, М. Капітоненка й ін.

Військовий фактор, під яким розуміється військова діяльність держав, продовжує залишатися рушійною силою розвитку міжнародно-політичної системи. Сам військовий фактор у сучасних умовах піддається серйозній трансформації. Причини цієї трансформації можна розділити на загальні, які діють у глобальному масштабі, і приватні, специфічні, характерні для конкретного регіону, що проявляються тільки у ньому.

Однією з найбільш істотних загальних причин трансформації військового чинника стають процеси економічної глобалізації,

які зачепили всі країни та регіони. В умовах економічної глобалізації та зростаючого взаємозв'язку і взаємозалежності різних держав, військова безпека кожної країни у все більшій мірі залежить від стану регіональної та глобальної безпеки [3].

У набираючих силу процесах глобалізації є чимало позитивних моментів. Але з'являються і нові виклики. Це – певне обмеження суверенітету держав, зростання впливу транснаціональних корпорацій (ТНК), фінансових ринків, посилення конкуренції, які зачіпають не тільки економіку, але і політику, дипломатію, військову справу [5]. Нові виклики загострюють традиційні та породжують нові загрози. Сепаратизм, політичний і релігійний екстремізм, що використовують масовий терор для досягнення політичних цілей, супутні їм незаконний обіг зброї та наркотрафік, работоргівля у нових формах та інші нетрадиційні загрози, отримують все більше поширення. Причому жодна країна, навіть дуже сильна, не здатна впоратися з ними поодиночі, а тому тут потрібні добра воля та спільні зусилля багатьох країн.

Військова сила залишиться інструментом політики, але в умовах глобалізації, зростаючої економічної та гуманітарно-інформаційної взаємозалежності країн, її роль зменшилася у порівнянні з іншими факторами сили та національної безпеки. До останніх відносяться фінансово-економічний потенціал і диверсифіковані зовнішньоекономічні зв'язки, інноваційна динаміка індустрії та прогрес інформаційних технологій, інвестиційна активність за кордоном, вага у міжнародних економічних, фінансових і політичних організаціях та інститутах [1].

В останні роки військова сила знову стала грати помітнішу роль як інструмент прямого або непрямого (через політичний тиск) впливу. Проте військова міць, залишаючись політичним інструментом, нездатна заповнити дефіцит компромісної сили в якості фактору міжнародного престижу та впливу. Навіть ядерне стримування, зберігаючи державу від загрози прямої масштабної агресії, має регресну цінність як актив, що забезпечує престиж, статус, здатність впливу на міжнародну безпеку.

До того ж ефективний військовий потенціал – це не традиційні армії та флоти, а сила іншої якості – перш за все інформаційного типу. Її визначають фінансово-економічні можливості держав, інноваційна динаміка їх індустрії та прогрес інформаційних технологій, якість міжнародних союзів.

У застосуванні сили буде і далі зростати частка швидкоплинних локальних військових операцій і точних неядерних ударів великої дальності, а також дій мобільних військових з'єднань і частин високої якості підготовки й оснащення для спеціальних операцій. До них відносяться: надання політичного тиску на ту чи іншу державу, позбавлення її важливих економічних або військових активів (включаючи атомну промисловість або ядерну зброю), застосування санкцій, порушення комунікацій і блокада [2].

Операції з примусу до миру, запобігання гуманітарних катастроф триватимуть і надалі. З прогнозованим зростанням міжнародного тероризму та транскордонної злочинності відповідно будуть розширюватися збройні сили й операції по боротьбі з ними. Окремим напрямком стане застосування сили для запобігання розповсюдження ядерної зброї та припинення доступу до неї терористів.

Запобігання локальних і регіональних конфліктів, як внутрішніх, так і міжнародних, породило нові форми застосування військової сили. До їх числа відносяться насамперед миротворчі операції. У них колективні збройні сили застосовуються для відновлення та підтримки миру, припинення збройного насильства як всередині держав, так і у відносинах між ними. Специфіка цих операцій полягає у тому, що вони здійснюються за мандатом міжнародних організацій, насамперед ООН. До таких операцій належить і так званий примус до миру, коли миротворчі сили проводять бойові операції, спрямовані на припинення агресії та відновлення статус-кво.

На сучасному етапі розвитку військових технологій принцип незастосування сили або погрози силою займає центральне місце серед принципів міжнародного права. Історія показує жахливі наслідки, спричинені війнами, коли право на війну («*jus ad*

bellum») вважалося суверенним правом держави. Саме тому сучасна система міжнародних відносин немислима без дотримання вимог цього принципу.

Принцип незастосування сили або погрози силою, як універсальна норма, сформульований у п. 4 ст. 2 Статуту ООН. Нормативний зміст цього принципу, окрім Статуту ООН, розкрито у Декларації про принципи міжнародного права 1970 р., Резолюції Генеральної Асамблеї ООН М 3314 (XXIX) від 14 грудня 1974 р. «Визначення агресії»; у Заключному акті НБСЄ 1975 р. та у багатьох інших документах [1].

Відповідно до принципу незастосування сили або погрози силою, кожна держава зобов'язана утримуватися у своїх міжнародних відносинах від погрози силою або її застосування як проти територіальної цілісності чи політичної незалежності будь-якої держави, так і іншим чином, несумісним з цілями ООН. Мова йде, перш за все, про недопустимість застосування сили чи погрози її застосування з метою вирішення міжнародних спорів. Причому заборонене як пряме застосування сили (наприклад, вторгнення збройних сил однієї держави на територію іншої держави чи воєнна окупація), так і непряме застосування сили (наприклад, надання допомоги одній зі сторін у громадянській війні або в організації терористичних актів в іншій державі).

Статут ООН та Декларація про принципи міжнародного права не вказує, що потрібно розуміти під силою, однак, виходячи зі змісту інших норм, Статуту ООН та згаданої Декларації, можна дійти висновку, що цей принцип спрямований на незастосування передусім збройних сил проти іншої держави, проте не обмежується тільки ними. Зауважимо, що за цим принципом заборонене застосування як самої сили, так і погроза її застосування. Остання може проявлятися, наприклад, у формі ультиматуму про те, що у разі невиконання відповідних вимог до держави будуть застосовані силові засоби.

Застосування збройних сил проти іншої держави розглядається як агресія. Визначення агресії подане у Резолюції Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1974 р., з якої випливає, що агресією є застосування

збройної сили держави проти суверенітету, територіальної цілісності чи політичної незалежності іншої держави. Застосування збройної сили державою першою всупереч положень Статуту ООН є «prima facie» доказом акту агресії, проте Рада Безпеки ООН може, згідно зі Статутом ООН, не визнавати відповідні дії як акт агресії з огляду на інші обставини, зокрема на той факт, що такі дії або їхні наслідки не мають достатньо серйозного характеру.

До актів агресії зазначена Резолюція відносить такі дії: вторгнення чи напад збройних сил держави на територію іншої держави; будь-яку воєнну окупацію, якщо вона була результатом вторгнення або нападу; застосування будь-якої зброї однією державою проти території іншої держави, навіть якщо воно не супроводжувалося вторгненням збройних сил; напад збройних сил однієї держави на збройні сили іншої; застосування збройних сил однієї держави, які розміщені за угодою зі стороною перебування на її території, у порушення умов такої угоди, або будь-яке продовження їх перебування на такій території після припинення дії угоди; дії держави, яка дозволяє, щоб її територія, яку вона надала у розпорядження іншої держави, використовувалась останньою для вчинення акту агресії проти третьої держави; засилання державою збройних банд, груп, іррегулярних сил чи найманців з метою застосування збройної сили проти іншої держави.

Статут ООН передбачає можливість застосування сили тільки у двох випадках. По-перше, за рішенням Ради Безпеки ООН у випадках загрози миру, будь-якого порушення миру чи акту агресії. По-друге (ст. 39, 42 Статуту ООН), у порядку здійснення права на самооборону у випадку збройного нападу, доки Рада Безпеки не вживе необхідних для підтримання міжнародного миру та безпеки (ст. 51 Статуту ООН). Крім того, цей принцип не поширюється у випадку застосування сили у внутрішньодержавних відносинах (наприклад, для придушення повстання) [6].

Ставка на військовий компонент системи забезпечення національної безпеки країни не гарантує військової безпеки. Більше того, нарощування військової потужності здатне

порушити баланс сил між державами, серйозно підірвати економіку держави, деформувати соціально-політичне становище у країні.

У свою чергу, недооцінка військового будівництва, як підсистеми сектора безпеки країни, може стимулювати ведення політики з позиції сили аж до агресії з боку інших держав, а стрімке перетворення військової небезпеки на військову загрозу та занедбаність військової справи практично ставить державу на грань катастрофи.

На зміну «класичним» війнам приходять локальні конфлікти, для перемоги в яких потрібний не «масовий героїзм», а професіоналізм, високоточні системи боротьби з засобами повітряного нападу, новітні військові й інформаційні технології.

Європейці й Україна на сучасному етапі виявилися зовсім не готовими до сучасної локальної війни, в якій неможливо домогтися перемоги без активного використання військово-транспортної авіації, всепогодних ударних літаків і вертольотів, оснащених високоточною зброєю, безпілотних літальних апаратів різного призначення, високоефективних зенітно-ракетних комплексів, а також супутникових засобів навігації, розвідки та ціленаведення. Усе це є у Пентагоні, але практично відсутнє в європейців, результатом чого стало зростання військово-політичної залежності провідних європейських країн від Сполучених Штатів в урегулюванні локальних конфліктів [4; 3].

Дослідити масштаб сучасного збройного конфлікту – це не лише визначити, через що сьогодні він може розпочатися, а й довідатися, чому держава саме у цей момент вирішила застосувати військову силу до конкретної держави. Можна запропонувати масу варіантів, через що може розв'язатися війна, але всі вони будуть надуманими, якщо розглядатимуться поза зв'язком з еволюцією внутрішнього та міжнародного становища держав.

На початку XXI ст. питання про роль і місце військової сили серед інших інструментів просування та захисту своїх національних інтересів стало центральним. Цього разу причиною послужило як активне використання кількома країнами військового насильства у своїх політичних цілях (у

2003 р. у світі відбулося шість війн, майже 50 військових конфліктів і близько 200 прикордонних зіткнень) [2].

Розширення масштабів глобалізаційних процесів, вплив їх практично на всі сфери життя перетворилися на найважливіший чинник світового розвитку у XX ст., основу якого визначає новий – інформаційний – етап науково-технічної революції, що здійснив кардинальні зміни в усі галузі життя суспільства, насамперед у галузь військової діяльності. Адаптуючись до сформованого під її впливом нового світового порядку, кожна держава намагається перетворювати усі галузі громадського життя, аби не залишитися на узбіччі розвитку військової справи. Нові тенденції розвитку військової справи призвели до революційних змін у галузі військового мистецтва – стратегії, тактики, оперативного мистецтва, розвитку озброєнь і військової техніки – їх бойова ефективність істотно зросла, що дає підстави дійти висновку, що саме інформаційна складова глобалізації спричинила новий етап революційних змін у військовій справі [5].

Зауважимо, що при цьому не йдеться про відмову від збройної сили та втрати нею колишньої ролі найважливішого інструмента зовнішньої політики. Навпаки, останні роки свідчать про витончену практику її застосування в інтересах однобічного вирішення ключових проблем світової політики навіть за порушення норм міжнародного права. Є підстави думати, що це не випадковий збіг у часі, а закономірний результат просування моделі глобалізації, вигідної винятково індустріально розвиненим країнам. Розширення їхньої військової присутності, у тому числі на Балканах, в Афганістані та Іраку, у Центральній Азії означає зміну геополітичної ситуації у світі й окремих регіонах, в якій криється небезпека реалізації вкрай небезпечних військово-політичних сценаріїв, здатних породити новий виток конфронтації [7].

За цих умов важливо переглянути й адекватно скоригувати свою стратегію забезпечення національної безпеки, уточнити пріоритети національних інтересів, функції, сили, засоби та ресурси на їх реалізацію у найближчій і віддаленій перспективі, затве-

рдити ці зміни у правовому просторі.

Отже, трансформація поглядів на застосування військової сили на початку XXI ст. відбулася у результаті розширення масштабів глобалізаційних процесів, і передовсім за рахунок їхньої інформаційної складової. При цьому слід зважати на головні фактори.

Одним з наслідків глобалізації є затвердження загальних для всього світу правил і норм поведіння людей та інститутів. У воєнній сфері вони сконцентровано виражені у міжнародному гуманітарному праві.

Процесам глобалізації сприяє формування єдиного комунікаційного простору. Поряд з перевагами цього, слід зазначити, що тут також криються загрози, протидія яким стає невід'ємною складовою військового будівництва й управління військами. Специфічними напрямками діяльності у галузі оборони є: систематичне виявлення інформаційних загроз та їх джерел; постійне вдосконалення засобів захисту інформації від несанкціонованого доступу; удосконалення прийомів і способів стратегічного й оперативного маскування, розвідки та радіоелек-

тронної боротьби, методів і засобів активної протидії інформаційно-пропагандистським і психологічним операціям ймовірного супротивника, підготовка фахівців у галузі забезпечення інформаційної безпеки у галузі оборони.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Арбатов А. Угрозы реальные и мнимые: военная сила в мировой политике начала XXI в. [Электронный ресурс] / А.Г. Арбатов // Россия в глобальной политике. – 2013. – № 1. – Режим доступа: <http://www.globalaffairs.ru/number/ugrozy-realnye-i-mnimye-15863>.
2. Дроздов Ю. На рубеже эпох. О современных геополитических потрясениях / Дроздов Ю., С. Илларионов. – М.: Артстиль-полиграфия, 2009. – 208 с.
3. Геополитические проблемы Центральной Азии. «Большая Игра» в прошлом и настоящем. Реф. сб. / Редактор-составитель сборника К.А. Фурсов. – Т. 1. – М.: ИНИОН РАН, 2012. – 428 с.
4. Ближний Восток: война и политика / [Г. Исаев, А. Сотниченко, Д. Павлов и др.]; под ред. Г.Г. Исаева, А.А. Сотниченко. – М.: Марджани, 2010. – 278 с.
5. Капітоненко М. Силовий фактор у міжнародних відносинах: парадигми, теорії, концепції / М. Капітоненко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Міжнародні відносини. – Вип. 33/34. – К.: Київський університет, 2006. – С. 13-18.

Колісниченко Анатолій *Військовий фактор у світовій політиці (кін. XX – початок XXI ст.)*

У статті розглянуто роль військового фактору у світовому політичному процесі, викладено основні чинники, які впливають на трансформацію військової сфери та проблеми регіональної та глобальної безпеки.

Ключові слова: світова політика, національна безпека, глобалізація, війна, збройний конфлікт, збройні сили

Колісниченко Анатолій *Военный фактор в мировой политике (кон. XX – начало XXI в.)*

В статье рассмотрена роль военного фактора в мировом политическом процессе, изложены основные факторы, влияющие на трансформацию военной сферы и проблемы региональной и глобальной безопасности.

Ключевые слова: мировая политика, национальная безопасность, глобализация, война, вооруженный конфликт, вооруженные силы

Kolisnichenko Anatoliy *Military Factor in the Global Politics (end of XX – in the early of XXI centuries)*

In the article reviewed the role of military factor in the world political procession. The main factors effect on transformation of military areas, and problems of regionally and world security are taughting.

Keywords: global politics, national security, globalization, war, armed conflict, armed forces

Рецензенти:

Шкляж Й.М., д.і.н., професор

Тригуб О.П., д.і.н., професор

Надійшла до редакції 03.03.2016 р.